

kritiek die boven tekstkritiek uitging. Inderdaad, de tegenstelling was niet scherper denkbaar.

Hier wordt Scholtens *Antwoord* bijzonder interessant. Da Costa had immers de Nederlandse theologie ervan beschuldigd tot pantheïsme te leiden³⁵, maar in zijn *Beschouwing van het Evangelie van Lucas*, 324, Scholten - naar aanleiding van diens verweer in de *Nieuwe voorrede tot de tweede druk van het tweede deel van 'De Leer'* - ervan vrijgesproken, zelf pantheïst te zijn. Scholten neemt in zijn *Antwoord* met genoegen van dit getuigenis kennis, vraagt ook *De Nederlander* in te lichten en merkt daarbij op dat dit eigenlijk al een jaar eerder had behoren te gebeuren³⁶. Vervolgens gaat hij dieper op de kwestie in. Behalve in Scholtens christologie had Da Costa ook in diens onbewimpelde voorliefde voor de leer der apokatastasis een neiging tot pantheïsme gesignaleerd. Hierop repliceerde Scholten: het opheffen van tweespalt is wat anders dan het ontkennen van een tweeheid. Dit laatste doen de pantheïsten, het eerste is doel van de leer der apokatastasis. Deze "verkondigt de volkomene zegepraal over de magt der zonde door de geestelijke en zedelijke werkzaamheid van God"³⁷. Nu is de schoolmeester in Scholten geheel wakker. Wie lopen, als Da Costa gelijk zou hebben, niet allemaal gevaar, pantheïst te worden? Naast hemzelf in elk geval Doedes. En dan vervolgt hij:

"Waart gij zelf, in uwe eigene schatting, op den weg naar het Pantheïsme, toen gij, ofschoon nog Israëliet, nogtans, volgens uwe eigene verklaring, 'op grond der goddelijke openbaring en gruwende van het denkbeeld iets onafhankelijks daarvan ter nedergeschreven te hebben', vóór 30 jaren in de reijen, waarmede gij *het door U vrij gevolgde fragment van Lord Byrons Cain* doorvlochten hebt, uit de volheid uwer dichterlijke overtuiging zongt:

Licht en duister, vrede en oorlog, hel en hemel, liefde en haat,
Maken één muziek voor God uit, onderworpen aan één maat,
En de Duivel is een wanklank, die zich oplost in 't akkoord,
Dat het laatste laatst der dagen in zijn volle ontwikkeling hoort.

En wederom:

35. Zie noot 9.

36. Scholten, *Antwoord*, 32; hier vindt de in noot 15 vermelde polemiek haar oorsprong.

37. Scholten, *Antwoord*, 37.